

Dølakulturen i Indre Troms.

Kan den fremdeles spores tilbake til utgangspunktet?

Av Per Hvamstad

Det er klart for de fleste at bygdene i Indre Troms skiller seg ut fra nabobygdene. De blir omtalt som døla-bygdene og en snakker om dølakulturen, både i rosende og nedsettende sammenheng, i motsetning til kyst- og fiskerbygder.

Årsaken er enkel nok, bygdene Målselv og Bardu, med tilgrensende områder — altså Indre Troms, ble jo i stor grad bosatt av folk fra dalbygdene rundt Dovre.

Døler fra Sør-Norge på leit etter ei framtid fant muligheter i Indre Troms, der fant de ubebodde områder, og det var slike områder som ga dem muligheter for å fortsette med det de var vant med, nemlig jordbruk, med hovedvekt på fedrift. Geografien i Indre Troms liknet dessuten også på heimbygdene.

Forholdet låg altså godt til rette for at de kunne fortsette å leve og virke som de hadde gjort, de kunne bygge videre på mange generasjoners tradisjoner.

Men hva er det egentlig som skjer med en gammel tradisjon, når den skal omplantes til nye forhold, er det mulig å holde på den gamle lærdommen?

Det er interessant å se hva som skiller de forskjellige bygdene i Troms fra hverandre, innland fra kystland. I denne artikkelen skal vi se nærmere på enkelte trekk ved dølakulturen, og se den i sammenheng med utgangspunktet.

Spørsmålet blir: Hva brakte de med seg, og hvordan er situasjonen i dag? Er det mulig i dagens dølakultur å finne tilbake til utgangspunktet?

Det er et spennende spørsmål og lett å gi et generelt svar på. Det er enkelt å peke på fellestrekk mellom Indre Troms og dalbygdene rundt Dovre. Men det blir

straks vanskeligere når vi skal gå i detalj. Da veit vi plutselig ikke nok og forskjellen mellom bygdene blir ikke lenger så tydelig, verken sørpå eller nordpå.

Vi gjør likevel noen forsøk i denne artikkelen, og ser både på handfaste ting som husbygging, redskap, gjenstander, men også ting som knytter seg til skikk og bruk.

Eksempler fra dialekt, sang og musikk, som er det som mest tydelig viser spor bakover til utgangspunktet, trekker vi ikke inn i denne artikkelen.

Innflytterne hadde ikke store flyttelasset, men hva de hadde med seg varierte sjølsagt mye. Hva de hadde med seg av gjenstander og utstyr veit vi for lite om. En del er riktignok bevart, men mesteparten ble utslitt og erstattet med nytt. Ble det da laget nytt på gammelmåten? Innflytterne hadde i alle fall med seg mange generasjoners erfaring, nedfelt som lokal tradisjon. Kunnskapene var lette å bringe med seg. Denne delen av flyttelasset er imidlertid vanskelig å måle, men det vil altså avspeile seg i det vi i dag omtaler som dølakulturen.

Denne artikkelen knytter seg først og fremst til Indre Troms, men kan sikkert også gjelde for andre områder der døler fra Østlandet slo seg ned. De eksempla som trekkes fram er for det meste hentet fra Nord-Østerdalen. Årsaken er klar, det er disse områda jeg kjenner best og har best mulighet for å trekke sammenlikninger med, men situasjonen vil sikkert ikke være så veldig forskjellig fra strøk til strøk som innflytterne kom fra. Den store, nærmest organiserte innflytting til Nord-Norge fra dalene rundt Dovre, startet

på slutten av 1700, men hadde også pågått tidligere.

Fra Nord-Østerdalen startet det for alvor i 1791, men lenge før det hadde folk flyttet nord- og vestover. Heller ikke nå drog de bare til innlandet til Målselv/Bardu, Helgeland, Alta og Passvik. På kysten var det arbeidsmuligheter og mange slo seg ned der, både som bønder, fiskere og i andre yrker. Disse ble imidlertid boende så isolert fra sambygdingene, at de fort gikk opp i lokalbefolkningen, og hadde ikke mulighet for å utvikle noen spesiell kulturform.

I innlandet med store folketomme områder og en geografi som liknet på heimbygda var muligheten for å føre videre egne medbrakte kulturformer stor. Det var derfor naturlig at innlandsbygdene i stor grad kom til å skille seg ut fra de omliggende bygdene, men det ble heller ikke her skarpe grenser.

Hva hadde de med seg?

I privat eie og på museer finner vi en god del gjenstander som tydeligvis har vært med fra andre landsdeler, det ser vi både utfra alder, utforming og av tradisjon. Det gjelder både husgeråd og større utstyr. Reint konkret blir det opplyst i skifter og andre skriftlige dokumenter en del om hva de fraktet med seg. Men det var vanskelig å frakte med seg for mye. Avstandene var lange og forskjellige transportmåter begrenset klart hva en kunne få med seg. Mye måtte gjøres på nytt, men det var da tradisjon og lokal kunnskap kom fram. En brukte samme løsningsmåten som den en hadde lært heime. De ulike utflytterne gjorde det på sin måte, litt forskjellig, tilsammen ble det en ny kultur. De enkelte bygdelag viste ulik styrke på ulike områder.

Kirkebygging

Historia om bygging av Bardu-kirke er legendarisk og understreker den kulturelle kontakt og påvirkning bygdene i Østerdalen hadde. Kirke i Bardu er en kopi av Tynset-kirke, og når den skulle bygges reiste byggmesteren nedover for å studere originalen og sikre seg

Bardu kirke.



de nødvendige opplysninger. Han hadde dessuten sett Tynset-kirka bli bygd i 1790-åra. Bardu-kirka ble tatt i bruk 1829 og det var naturlig nok innflyttere fra Tynset som var de toneangivende i denne sammenhengen. Kirka er åttekantet, med prekestolen på veggen over alteret.

Mindre kjent er det at også den første kirka i Målselv hadde sammen formen, den ble innviet noen år før. Tynset-kirka hadde også sitt forbilde, det var Bergstadens Ziir, kirka på Røros.

Byggeskikk

Kirkebygging er spesielt, men kan altså vise kulturell kontakt. Vanlig husbygging, det vi kaller byggeskikk, er ellers et område som viser tydelig lokal variasjon, fra bygd til bygd. Innvandrene kom fra områder med rike byggeskikktradisjoner og med tydelige forskjeller fra bygdene imellom. De var vant til å ha rik tilgang på bygningstømmer. I Indre Troms var det også rikelig med skog, men bruken ble regulert av statens tjenestemenn, for det var statalmening og en var redd for stor uthogging. Likevel hadde Indre Troms etter forholdsvis rikelig tilgang på bygningstømmer. Hvordan kommer forskjellen i byggeskikk til uttrykk i dølabygdene i Nord-Norge?

Sett fra Nord-Østerdalen er det ikke så lett å finne klare likhetstrekk med utgangspunkt når det gjelder byggeskikk. Ett eksempel kan trekkes fram. I Østerdalen har den såkalte Østerdalsstua vært dominerende hustype gjennom mange hundre år. Det er ei én-etasje tømmerstue, med inngang direkte i hovedrommet gjennom et lite bislag utafor stua. Stua var åpen under røstet, altså ikke flatt tak eller himling, en låta klåvå med ramn-soverom over. Slik vi ser det i dag har denne stuetypen vært helt dominerende, med noen spesielle og helt lokale variasjoner. Det er derfor rart at det skal være omtrent umulig å finne Østerdalsstua i Indre Troms. Heller ikke Gudbrandsdalstradisjonen viser seg innen byggeskikken. Det er trønderinnslaget

som blir helt dominerende. De fleste hus hadde inngang i ei forstue, gang, før en kom inn i hovedrommet, og et lite kammers bak forgangen att. Dessuten hadde ofte huset to etasjer, det ble ikke vanlig i Nord-Østerdalen før etter 1850, altså etter at svært mange hadde dratt.

Hva betyr egentlig dette? Kan dette likevel tyde på at byggeskikken i heimbygda ikke har vært så entydig som vi har inntrykk av nå, og at det betyr at vår Østerdalsstue bare har overlevd lenger enn andre typer. Mye tyder på at mindre bolighus, som en gjerne seine-re har funnet att som eldhus, med ett eller to rom etter hverandre, kanskje har vært mer vanlige enn tidligere trudd.

Trønderinnslaget i Nord-Østerdalen har også lenge vært tydelig, to-etasje trønderlån har vært vanlig i de nordligste bygdene.

Det er tydelig at trønder-innslaget i byggeskikken har vært dominerende, muligens formidlet via innflytterne fra Helgeland. Helgeland ligger jo også innafor det trøndske kulturområdet.

En annen ting som tydelig har påvirket byggeskikken i Indre Troms er det faktum at disse bygdene leverte hus til Tromsø, og på den måten fikk helt andre forbilder for sin byggeskikk enn den gamle lokale. Panelte hus i halvannen etasje med kvist eller ark, ble derfor også svært vanlige lokalt.

Innvandrerne hadde lang tradisjon i bruk av kleberstein i peiser og til mindre kokekar, men tilgangen på slike råvarer var langt mindre i Troms, sjøl om det fantes litt.

Uthusbygninger er det bevart få av, men det fins noen både i tømmer og stein, her har aldri de lokale variasjonene vært så tydelige. Innflytterne kommer alle fra steder der det var sterk tradisjon i å bygge i stein, men for å føre denne tradisjonen videre var de avhengige av byggemateriale.

Stabburet og stabbursklokka er også klare lokale trekk, men utformingene her er heller ikke så lett å detaljfeste.

Hva med tunet?

Et romslig firkant-tun, ser ut til å ha vært det vanligste. Dette ble også vanlig i Nord-Østerdalen, og avløste det tidligere dobbelttunet, som lenger holdt seg dominerende i Gudbrandsdalen, mens Trøndelag hadde et tettere firkanttun, som også er mye utbredt i de nordligste bygdene i Nord-Østerdalen.

Mange gardar har i alle fall hatt et typisk trekk fra innflytterbygdene og det er brynnvipa, den lange stanga med bytte, som ble brukt til å få opp vatn fra en heller djup brynn.

Egen sommerstue

Bruken av husa varierer ikke så mye fra bygd til bygd, men det er interessant å legge merke til at en i disse bygdene har skikken med sommerstue. Skikken er også kjent fra en del nabobygder, men i langt mindre grad fra kyststrøka. Dette er en svært hevdvunnen tradisjon. Fremdeles er det noen som flytter ut i sommerstua når sommeren kommer. Bakgrunnene for å flytte i sommerstua er nok mange, blant annet kan det ses i sammenheng med at om sommeren flyttet de fleste på garden ut på en eller annen måte. Mange drog til seters, andre i utmarka eller en tok loft og buer i bruk til soveplass. Ofte var det gammelhuset som ble brukt til sommerstue, men det ble også bygd spesielt til dette bruket. Om vinteren var sommerstua snekkerverksted, et mye brukt hus både i Indre Troms og i dalbygdene rundt Dovre.

Seterdrift

Setra har hatt stor betydning i gardsdrifta og i folks bevissthet. Dette er en bruksmåte som de har ført over fra utgangspunktet, der en på denne tida hadde et omfattende system med flersetarbruk, vårseter og fjellseter. Bebyggelse og drift skiller seg ikke mye fra utgangspunktet. Men det var ikke alle som hadde seter, de som hadde rike utmarksbeiter like rundt garden

hadde bare sommerfjøs. Slik kunne det også være i Nord-Østerdal, men der var det flere gardar, så det var langt færre som hadde slike beitemuligheter like innpå seg.

Noen spor etter to-setersystemer, med egen vårseter fins også, derimot er skikken med vintersetring, slik en finner i mange gudbrandsdalsbygder, ukjent.

Handverk

Byggeskikk og handverk henger tett sammen, begge deler er sterkt tradisjonsbundet, særlig den delen av handverket som går over i folkekunsten. Spesielt innen folkekunsten er det store forskjeller i bygdene rundt Dovre. Gudbrandsdalen og Oppdal har rik treskjærertradisjon, men i Østedalen er det smeden og innredningssnekkeren som har stått sterkt. Alle bygdene har sine spesielle rosemalingstradisjoner. Alt dette finner vi spor etter, men det er ikke alltid vi veit om det er medbrakte gjenstander eller ting de har gjort etter de kom nordover.

Innflytterne var avhengige av å mestre, derfor var de fleste såpass handverkskyndige at det gikk til hverdags. Men spesialhandverkere har det alltid vært behov for, flere av dem som utvandret var også handverkere. Handverkerne har alltid vært et omreisende folkeferd, slik også her. Bygdene fikk besøk av handverkere fra heimbygdene. En av de mest velkjente var Høs-Knut fra Os, spesialist på skap, inventar og dørportaler, han hadde mange elever i Os og fikk også flere i Bardu, dit han kom som gammel mann. Slik også med maleren og treskjæreren Ole J. Kvam fra Gudbrandsdalen som besøkte Målselv i 1850-åra og Sønvis O. Holemoen fra Nord-Østerdalen, som etter ei lang og aktiv karriere som maler, drog nordover og arbeidet i Bardu noen år, før han drog til Lødingen, der han døde.

Fra Oppdal kom smedslekta Steingrimsen som fikk stor innvirkning på smedhandverket i distriktet.

Men handverkerne måtte tilpasse seg markedet/etterspørselen, og stormarkedet for dem var ved ky-

sten i fiskeriene. Derfor var det mange som drev med tønneproduksjon/bøkkervirksomhet.

Noen utdrag fra et brev fra Målselv til slektninger i Dalsbygda, Os understreker dette.

«Da mit arbeide er at spekke tønneband for det meste om Vinteren og det er ikke saa stor fortjeneste heller, for en bunt er fire og tyve baand og for det man man have 30 øre paa egen kost». Men slår fisket feil, så blir det smalhans på alvor. «... for det er sjøfolket som jør udslaget for os her op til lans». Men brevskriveren understreker likevel at det er lettere å «ernære sig her enn sør paa landet», for «du skafer til Søen» tønneband, enten av furu eller bjørk, never, tønneband eller ferdige tønner.

Kystnæringa var også stor mottaker av tjuru, et produkt de var vant til å produsere, men som heime var langt vanskeligere å omsette.

Hva med klesskikken?

Hvordan innvandrerne gikk kledd veit vi lite om, men antakelig var det fremdeles rester etter den tradisjonelle folkedrakta. Vi har en del folkedrakttegninger fra dette området på slutten av 1700. Men av det de eventuelt har tatt med seg er det ikke mye bevart. Interessant er det å se hvordan bunadsarbeidet i bygdene har artet seg, mens mansbunaden har svært mye til felles med Nord-Østerdalen, har en i kvinnebunaden hentet mer fra Gudbrandsdalen. Det er jo nettopp slik dølakulturen i Indre Troms har utviklet seg. Et spesielt trekk ved mansbunaden er den såkalte Østerdalslua eller skjoldlua. Det er mulig at skjoldlua var med sørifra, men den har ikke vært brukt i seinere tid. Så den er hentet inn på nytt til bunaden, altså en kulturpåvirkning i nyere tid. Et mye brukt hodeplagg tidligere var ei diger, dobbelt topplue, den ble brukt om vinteren, mens skjoldlua var sommerlue opprinnelig uten klaffer.

Jeg har vært på leit etter rødtrøya, den burde finnes i området, lett-ulltrøye, i rødt eller rødрутet stoff. Den

Bunad fra Bardu.



ble brukt i stedet for skjorte utpå trøya med vest på, og var alment brukt før busserullen kom. Busserullen kom til Nord-Østerdalen med anleggsarbeiderne på Rørosbanen i 1870-åra. Dessverre har det ikke vært mulig å spore opp rødtrøya i Indre Troms, enda.

Hva med dagens handverk og husflid?

Området har hatt mange dyktige handverkere og husflidsutøvere, men opplæringa ble ikke lenger den tradisjonelle; læring gjennom bruk, men skole og kurs. Dette førte sjølsagt til at lokale former og tradisjoner ble utviklet.

Matstell

Råvarene var de samme her som der de kom fra, kua og mjølkeproduktene var viktige, sammen med jakt og fiske. Etter hvert betydde fisket mer, både i Målselva og ellers, men dessuten var heller ikke kysten og storhavet så veldig langt unna.

Det var derfor naturlig at festmaten rømmegrøt og fisk også ble å finne her, men den er heller ikke så lokal som vi egentlig har tenkt. Det er en rett som fins i mange ulike bygder.

Slik er det også med maten julekvelden. Mølje først på dagen, varm kraft og fett fra koking av rull og sylte, med flatbrød i, mens det om kvelden ofte var lutfisk med risengrynssuppe.

Det fins mange fine spesialiteter innafor det vi kaller godbrød, og her har faktisk bygdene rundt Dovre alle sine spesialiteter, avletter, skrivarbrød i Gudbrandsdalen, sirupstynnkake og jønnbrød i Østerdalen. Det meste av dette har de sikkert brukt, men det ser ut som jønnbrødet er mest kjent, stekt av rømme, fløte, grynsmjøl, litt hvetemjøl, tynnet ut med vatn. Det er vanlig kjent og mange er det som har spesielle langarmete jern til å steke det i og fine stetter til å sette det fram på.

Samarbeid

Nybyggerne hadde naturlig nok, mer enn de aller fleste, behov for hjelp og støtte fra sine naboer. Bruken av dugnad, eller pliks, var mye utbredt. Dette ble brukt når omfattende arbeid, som måtte gjøres fort, skulle skje, eller når folk var sjuke.

Også ved livets høgtider, bryllup og begravelse, holdt naboene sammen og hjalp hverandre. Skikken å gå med bening der det skulle skje noe er vel kjent. Gardene var dessuten inndelt i bedarlag, så når det var begravelse og somme tider bryllup, var det sjølsagt at bedarlaget skulle møte opp.